

ГРАМАТИКА СРПСКОГ ЈЕЗИКА

О српском језику, фонетика, морфологија

Ана Петров

99437

1. О СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Порекло, дијалекти, развој књижевног језика код Срба, правопис

1. ПОРЕКЛО СРПСКОГ ЈЕЗИКА

Српски језик припада индоевропској породици језика, групи словенских језика и то јужнословенској групи. У групу јужнословенских језика спадају поред српског још и савремени хрватски, словеначки, македонски и бугарски језик. У ову групу језика можемо уврстити и тренутно најмлађе књижевне језике, настале након распада Југославије, а то су босански (бошњачки)¹ и црногорски језик.

2. ДИЈАЛЕКТИ СРПСКОГ ЈЕЗИКА

Српским језиком се говори у Србији, Црној Гори, Републици Српској, као и у српским крајевима у Хрватској и Босанско-херцеговачкој федерацији. У овим крајевима говори се различитим народним говорима, тј. дијалектима. Говоре српског језика делимо на основу рефлекса некадашњег гласа јат (у ћирилским споменицима обележавао се знаком ---). Овај глас дао је три рефлекса – глас е – екавски говор (*цвет, цветови*), групе гласова ије или је – (и)јекавски говор (*цвијет, цвјетови*) и рефлекс и – икавски говор (*цвит, цвитови*).

Српске дијалекте даље делимо на старије и млађе, чије се разлике највише огледају у акцентима и деклинацијама, тј. старији имају углавном само силазне акценте који могу стајати на било ком месту у речи, док млађи имају сва четири акцента. Млађи дијалекти у деклинацији именица имају у генитиву множине наставак - а, а у дативу, инструменталу и локативу множине наставке - има /- ама. Дакле, српски дијалекти су следећи:

1. екавски: старији – косовско-ресавски и призренско-тимочки
млађи – шумадијско-војвођански
2. (и)јекавски: старији – зетско-јужносанџачки

¹ Распадом српскохрватског језика настао је језик босанских муслимана, данас Бошњака, који они називају босанским, а наука бошњачким језиком (Кликовац, 2008.)

млађи – источноферцеговачки

Треба напоменути да један број Срба у деловима западне Србије и југозападне Босне говори млађим икавским дијалектом.

У основу српског књижевног језика ушла су два дијалекта: источнохерцеговачки, који је (и)јекавског изговора и шумадијско-војвођански, који је екавског изговора.

3. РАЗВОЈ КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА КОД СРБА

Данашњи српски књижевни језик настао је реформом Вука Стефановића Караџића у 19. веку. Пре тога Себи су током своје вишевековне писмености имали друге књижевне језике.² Најважнија за развој српског књижевног језика била је реформа Вука Стефановића Караџића, који је реформисао азбуку, увео нов правопис, у основицу српског књижевног језика уводи народни језик, тј. источнохерцеговачки дијалекат (и)јекавског изговора. Ту основицу он допуњава тако што уводи глас х и одустаје од ијекавског јотовања.

У другој половини 19. и почетком 20. века српски књижевни језик се убрзано развија на основи не само источнохерцеговачког, већ и шумадијско-војвођанског дијалекта. На самом почетку 20. века уобличава се тзв. београдски стил.³

У 19. веку је и код Хрвата актуелно питање књижевног језика, тако да се 1850. године у Бечу састају представници српске и хрватске интелигенције и одлучују да развију заједнички књижевни језик (Бечки књижевни договор). Догоовр није одмах остварен ни код Срба ни код Хрвата, али постављен је програм који ће се у наредних неколико деценија развити. Крајем 19. века Хрвати усвајају вуковски језик као свој књижевни језик, а у тадашњој заједничкој држави створеној 1918, ствара се заједнички језик назван српскохрватски (у Србији), хрватскосрпски или грватски или српски (у Хрватској). Тада Срби почињу да се поред ћирилице служе и латиницом. После распада заједничке државе, 1991, језици Срба и Хрвата развијају се као посебни књижевни језици, српски и хрватски.

² У 11. и 12. веку српска редакција старословенског језика или српскословенски језик, прва половина 18. века – рускословенски, друга половина 18. века – славеносрпски језик. (Станојчић, Поповић 2004, стр.13,14)

³ Нов, урбан облик књижевног језика, са знатно проширеним изражајним могућностима

4. ПРАВОПИС

У српском језику се од краја 19. века ни у једном делу књижевног језика не примењује етимолошки правопис, међутим неки од његових елемената се примењују у фонетском правопису на чијим принципима се заснива правопис српског књижевног језика. Фонетски правопис се примењује од времена Вука Стефановића Караџића, тј. од краја 19. Века на принципу *Пиши као што говориш, читај као што је написано*. Правопис српског књижевног језика садржи и елементе етимолошког правописа, који су уведене ради чувања значења речи.⁴ Српски језик има два писма, ћирилицу и латиницу. Савремени српски језик препоручује ћирилицу као писмо. Она има 30 знакова и сваком знаку одговара један глас.

⁴ Након поделе језика на српски и хрватски направљен је Правопис српског језика 1994. године у издању Матице српске аутори Митар Пешикан, Јован Јерковић, Мато Пижурца.

2. ФОНЕТИКА

Подела гласова српског језика, гласовне промене и алтернације, акценат

1. ПОДЕЛА ГЛАСОВА СРПСКОГ ЈЕЗИКА

У српском језику има 30 гласова: 5 самогласника и 25 сугласника.

Самогласници (вокали) су *а, е, и, о, у*. Према вертикалном положају језика при изговору делимо их на високе, средње и ниске, а по хоризонталном положају језика при изговору на вокале предњег, средњег и задњег реда (види табелу). У српском језику самогласници су носиоци слога.⁵

	предњи	средњи	задњи
високи	<i>И</i>		<i>У</i>
средњи	<i>Е</i>		<i>О</i>
ниски		<i>А</i>	

Сугласници се деле на шумне сугласнике (консонанте) и гласнике (сонанте).

Сонанти српског књижевног језика су гласови: *в, р, ј, л, љ, н, њ, м*. У зависности од препреке они се деле на *уснено-зубне (в), алвеоларне (п, л, н), предњонепчане (ј, љ, њ), уснене (м)*. Сонанти су по звучности и по пролазу ваздушне струје сродни самогласницима.

Консонанти су прави шумни сугласници, при чијем изговору се ствара препрека ваздушној струји и ствара се јак шум. При артикулацији гласнице могу, а и не морају, треперети, па зато консонанти могу бити звучни (шум праћен тоном) или беззвучни (чист шум). У српском језику постоје парови звучних и беззвучних сугласника који су представљени у табели.⁶

звучни	Б	Д	Г	Ц	Ђ	З	Ж	-	-	-
--------	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---

⁵ Слог је гласовна јединица која се остварује једним артикулационим замахом. Носиоц слога је самогласник (може бити и сонант р, ретко остали). Према завршетку слог може бити отворен (завршава се на самогласник) или затворен (завршава се на сугласник). (Станојчић, Поповић 2004, стр. 37)

⁶ Шумни сугласници *ф, ц, х* немају своје звучне парњаке

безвучни	П	Т	К	Ч	Ђ	С	Ш	Ф	Ц	Х
----------	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---

Према месту изговора, тј. месту на којем се ствара препрека ваздушној струји, сугласници се деле на *двоуснене, уснено-зубне, зубне, алвеоларне, предњонепчане* (могу бити тврди и меки) и *задњонепчане*. Подела према месту изговора је приказана у следећој табели.⁷

уснени		језични			
двоуснени	уснено- -зубни	зубни	предњонепчани		задњонепчани
			тврди	меки	
<i>Б, П</i>	<i>Ф</i>	<i>Д, Т, Ц, З, С</i>	<i>Џ, Ч, Ж, Ш</i>	<i>Ђ, Ђ</i>	<i>Г, К, Х</i>

2. ГЛАСОВНЕ ПРОМЕНЕ И АЛТЕРНАЦИЈЕ

Када се при промени или грађењу речи одређени гласови нађу у непосредном додиру, они утичу један на други и долази до гласовних промена. Неке од промена су историјске, а неке се врше и данас кад се испуне одређени услови. Резултати гласовних промена су гласовне алтернације, тј. смењивање различитих гласова на истом месту у речи.

2.1. Једначење сугласника по звучности

Ова гласовна промена догађа се када се један до другог нађу шумни сугласници различити по звучности. Тада се први мења под утицајем другог, тј. прелази у свог (без)звучног парњака, нпр. *вராбац : врапца, сладак : слатка, топ : тобџија, наручити : наруџбина*. (в. парове звучних и беззвучних шумних сугласника у наведеној табели).

Једначење сугласника по звучности се у говору увек одвија, али у писању постоје случајеви када се оно не бележи, а то су: а) звучно *д* остаје неизмењено испред беззвучних *с, ш*: *председник, одслужити, предшколски* итд. б) звучно *ђ* остаје неизмењено испред суфикса *-ство*: *вођство*.

⁷ За посматрање гласовног система српског језика битно је још истаћи и мекоћу самогласника (консонаната и сонаната), због тога што има важну улогу у категорији морфологије, према томе, осим меких консонаната *ђ* и *ћ* који су у табели као такви означени, треба подвући и предњонепчане сонанте који су увек меки а то су *ј, љ, њ*. Према томе, српски језик има 5 меких сугласника: *ђ, ћ, ј, љ, њ*.

2.2. Једначење сугласника по месту изговора

Кад се у промени или творби речи зубни сугласници *с* и *з* нађу испред предњонепчаних сугласника *ђ, ћ, ч, џ, љ, њ, ш, ж* претварају се у предњонепчане сугласнике *ш* и *ж*. То се дешава зато што *с* и *з* померају свој изговор на предње непце. На пример: *с-чепати – шчепати, промис-лити – промишљен, паз-ити – пажљив* итд.

До промене *с* и *з* у *ш* и *ж* испред *љ* и *њ* не долази када се а) приликом творбе слагањем, када се први део сложенице завршава на *с, з*, а други део почиње сугласницима *љ, њ*: *раз-љути-ти, из-љубити, из-њушкати* итд. б) када се, у (и)јекавском иговору, *с* и *з* нађу испред *љ* и *њ* настали од *л* и *н* и старог кратког јата: *последњи* (екавски *последњи*), *сњежан* (ек. *снежан*) итд.

Једначење сугласника по месту изговора обухвата и промену *н* у *м* испред *б* (када је реч добијена извођењем, тј. када суфикс почиње на *б*): *стан – стамбени, прехрана – прехрамбени, зелен – зелембаћ* итд.⁸

2.3. Палатализација

Ово је једна од историјских промена која се дешава када су задњонепчани сугласници *к, г, х* у одређеним условима померили свој изговор на предње непце и постали сугласници *ч, ж, ш*, тако да данас имамо алтернације сугласника *к : ч, г : ж, х : ш*. Ове промене се дешавају у следећим случајевима:

а) у вокативу једнине именица мушког рода које се у номинативу једнине завршавају сугласницима *к, г, х*: *јунак – јуначе, бог – боже, дух – душе*.

б) у облицима множине именица *око, ухо*: *очи, очију* итд.; *уши, ушију* итд.;

в) у презенту глагола чија се инфинитивна (аорисна) основа завршава сугласницима *к, г, х*, али само испред самогласника *-е*: *вук-(ох) – вуч-ем, стриг-(ох) – стриж-ем, врх-(ох) – вршем*.⁹

г) у грађењу речи, испред суфикса као што су *-ак, -ан, -ић, -ица, -ина, -и(ти)* итд.: *ђак – ђачић, вук – вучић, прах – прашак, страх – страшан* итд.¹⁰

⁸ Ова промена се не бележи, иако се у говору догађа, када се иза *н* нађу *б* или *п* у творби речи слагањем: *једанпут, странпутица, ванбродски* итд.

⁹ Треће лице множине ових глагола, где је наставак *-у*, гласи *вуку, стригу, врху*.

2.4. Сибиларизација

Сибиларизација је историјска гласовна промена у којој се задњонепчани сугласници *к, г, х* мењају у пискаве зубне сугласнике *ц, з, с*. Данас се резултати ове гласовне промене виде као гласовне алтернације *к : ц, г : з, х : с*. Ове алтернације се јављају у следећим случајевима:

- а) у дативу и локативу једнине именица женског рода које се у номинативу једнине завршавају на *-а* а чија се граматичка основа завршава на *к, г, х*: *девојка – девојци, мајка – мајици, рука – руци, оловка – оловци* итд. Али, у многим случајевима до ове алтернације не долази и то у личним именима, када се мења значење речи, када је реч тешка за изговор или звучи необично: *Зага – Заги, коцка – коцки, бака – баки, Београђанка – Београђанки* итд.¹¹
- б) у номинативу, вокативу, дативу, инструменталу и локативу множине именица мушког рода које се у номинативу једнине завршавају на сугласник *к, г, х*: *јунак – јунаци, орах – ораци, орасима* (али, акузатив множине гласи *јунаке, орахе*, без промене је).
- в) у императиву и имперфекту неких глагола: *пеци, пецијак* (од *пек-ох*)
- г) у грађењу несвршених глагола од свршених: *клицати* (од *кликнути*), *дизати* (од *дићи – диг(ох)*), *издисати* (од *издахнути*).

2.5. Јотовање

Јотовање је такође историјска гласовна промена при којој су ненепчани сугласници *с, з, т, д, л, н*, у додиру с предњонепчаним сугласником *ј*, прешли у предњонепчане сугласнике *ш, ж, ћ, ђ, љ, њ*, задњонепчани сугласници *к, г, х* прешли у предњонепчане *ч, ж, ш*, уснени сугласници *п, б, в, м* дали сугласничке групе *пљ, бљ, вљ, мљ*, а сугласник *ц* прешао је у *ч*. Као резултат ових гласовних промена данас се јављају различите гласовне алтернације, које се јављају у следећим случајевима:

¹⁰ У неким случајевима постоје двојаки облици – и са алтернацијом и без ње: *рук-(а) – руч-ица/рук-ица, ног-(а) – нож-ица/ ног-ица*

¹¹ У неким случајевима могући су двојаки облици: *епоха – епохи / епоси, битка – битки / бици, приповетка – приповетки / приповеци*

а) у компаративу придева: *брз – бржи, висок – виши, тврд – тврђи, љут – љући, бео – бељи, црн – црњи, јак – јачи, груб – грубљи, туп – тупљи, тих – тиши, дуг – дужи* итд.

б) у презенту глагола: *везати – вежем, писати – пишем, глодати – глођем, метати – мећем, млети – мељем, зобати – зобљем, викати – вичем, храмати – храмљем, махати – машем* итд.

в) у трпном придеву глагола: *родити – рођен, волети – вољен, хранити – храњен, носити – ношен* итд.

г) у имперфекту глагола: *градити – грађах, млатити – млаћах, пазити – пажах, носити – ношах, палити – паљах, славити – слављах* итд.

д) у инструменталу једнине именица женског рода на сугласник: *глад – глађу, смрт – смрћу, со(л) – сољу, крв – крвљу* итд.

ђ) у творби именица, придева и глагола: *прут – пруће, корен – корење, грм – грмље, рука – ручица, нога – ножурда, пиле – пилећи, говедо – говеђи, изградити – израђивати, исхранити – исхрањивати, понизити – понижавати* итд.

е) група *ст* у глаголима пустити, крстити, спустити, гостити, у оним облицима где се у глаголима родити, млатити, павтиит налазе јотовани алтернанти *ћ* и *ђ*, алтернира са *шт* или *шћ*: *пустити – пуштен – пуштах – пуштати* итд.

У књижевном језику (и)јекавског изговора врши се јотовање сугласника *л* и *н* у речима као што су *љепота* (ек. *лепота*), *њезан* (ек. *нежан*), док остали сугласници остају неизмењени: *девојка, тјерати, бјежати, сјекира, изјести* итд.

2.6. Непостојано *а*

Непостојано *а* је такво *а* које се у неким облицима једне речи јавља, док га у другим облицима исте речи нема. То су речи чија се основа завршава сугласничком групом, а непостојано *а* се појављује између последњег и претпоследњег сугласника. Ова промена се догађа у следећим случајевима:

а) у номинативу једнине и генитиву множине неких именица мушког рода (у другим падежима једнине и множине нема непостојаног *а*): Н.јед. *ловац*, Г.јед. *ловца*, Д.јед. *ловцу*, Н.мн. *ловци*, Г.мн. *ловаца*, Д. мн. *ловцима* итд.

б) у генитиву множине неких именица женског и средњег рода (у другим падежима једнине и множине нема непостојаног *а*): *девојка – девојака, битка – битака, писмо – писама, копље – копаља* итд.

в) у номинативу једнине мушког рода неодређеног вида придева (у другим падежима једнине и множине нема непостојаног а): *добар – доброг – добри – добра*.

г) у разним глаголским облицима: *јесам – јесмо, стигао – стигла, ишао – ишла* итд.

ђ) у неким предлозима испред појединих речи како би се олакшао изговор: *са сестром, са женом, са мнош, уза стену, кроза зид* итд.

е) у неким глаголским префиксима: *раз-лити, раза-брати, из-гонити, иза-слати* итд.

2.7. Промена л у о

Ова гласовна промена се одиграла у прошлости језика, и то када се л нашло на крају слога. Као резултат ове промене даас се о јавља уместо л у следећим случајевима:

а) у номинативу једнине неких имница: *пепео – пепел-а, део – дел-а, мисао – мисл-и* итд.

б) у облику једнине мушког рода радног глаголског придева: *радио – радил-а – радили*, или мушког рода придева: *бео – бел-а*

в) у именицама изведеним од радног глаголског придева суфиксом *-ница*: *радио-ница*

г) у именицама изведеним од радног глаголског придева суфиксом *-ац*, у свим падежима осим у номинативу једнине и генитиву множине: Н.јед. *ронилац*, Г.јед. *рониоц-а*, Д.јед. *рониоц-у*, Н.мн. *рониоц-и*, Г.мн. *ронилац-а*, Д.мн. *рониоц-има* итд.

д) у неким речима изведеним суфиксом *-ба*: *сеоба, деоба*.

2.8. Сажимање и асимилација самогласника

Ово је гласовна промена у којој се два иста самогласника стапају у један дуг самогласник. Ова промена се одиграла када се л на крају речи претворило у: *стол > стоо > сто, вол > воо > во, сол > соо > со, сокол > сокоо > соко*.¹²

¹² Сажимање два самогласника о не одвија се у слагању речи, онда када се једно о налази на крају првог дела сложенице, а друго на почетку другог дела: *црноок, поодмаћи*, као и у речима страног порекла *зоологија* итд.

У другом случају сажимања самогласника претходи њихова асимилација, тј. изједначавање. На пример, код облика генитива једнине мушког рода заменице *који*, који гласи *којега*, добијен је облик *кога*, тако што се после испадања сугласника *ј* самогласник *е* асимиловао са самогласником *о*, с којим се дошао у додир, а затим су се два *о* сажела у једно дуго *о*: *којега* > *коега* > *коога* > *кога*. На исти начин су настали облици *мог(а)*, *твог(а)*, *твом* итд.

Асимилација и сажимање самогласника у облицима радног глаголског придева није по правилима књижевног језика: *дошао* > *дошо*, *ушао* > *ушо* и сл.

2.9. Дисимилација или губљење сугласника

До дисимилације, тј. губљења сугласника долази при упрошћавању сугласничких група, тако што се један сугласник из те групе губи. То се дешава у следећим случајевима:

а) од два иста сугласника један се губи: *без-закоње* > *безакоње*, *од-делити* > *оделити*, *рус-ски* > *руски*.¹³

Један од удвојених сугласника се не губи у суперлативу придева који почињу са *ј*: *најјаднији*, *најјаснији*, *најјачи*, као и у сложеницама у којима сваки део сложенице, ради јасноће, треба да сачува своје значење: *преддржавни*, *наддијалекатски*.

б) сугласници *т* и *д* се губе испред сугласника *ц*, *ч*, *џ*, *ћ*, *ђ*: *почетак* – *почеци*, *изузетак* – *изузеци*. Ово се дешава због тога што су ови сугласници делимично садржани у сугласницима *ц*, *ч*, *џ*, *ћ*, *ђ*.

в) *т* и *д* се губе у групама *стн*, *стљ*, *штн*, *стк*, *стл* због тога што би се тешко изговориле: *радостан* – *радосна*, *позориште* – *позоришни*, *болест* – *болешљив* итд. Од овог правила одступају неке речи, нпр. *попустљив*, придеви изведени од страних речи суфиксом *-ни*, нпр. *азбестни*, *аористни*, *протестни*, као и именице изведене суфиксом *-киња*, нпр. *гимназисткиња*.

¹³ Губљењу сугласника може претходити једначење сугласника по звучности или једначење по месту творбе: *из-ситнити* > *исситнити* > *иситнити*, *раз-ширити* > *расширити* > *раширити*.

3. АКЦЕНАТ

У српском језику постоје четири акцента која по дужини могу бити кратки и дуги, а по тону узлазни и силазни.

		По тону	
		силазни	узлазни
По дужини	дуги	дугосилазни $\overset{\frown}{\quad}$	дугоузлазни $\overset{\frown}{\quad}$
	кратки	краткосилазни $\overset{\frown}{\quad}$	дугосилазни $\overset{\frown}{\quad}$

Акценат српског књижевног језика је делимично слободан, тј. он може стајати на било ком слогу у речи (осим последњег), али мора следити одређена правила. Правила у распореду акцента су следећа:

- а) силазни акценти могу стајати само на првом слогу у речи: *задруга, памтити, типати, веверица, пријатељ* и сл.
- б) узлазни акценти могу стајати на било којем слогу речи осим на последњем: *мене, ширина, развеселити, радити, генерација* итд.
- в) једносложне речи могу бити наглашене само силазним акцентом: *ред, мрак, бол, бок, мак* итд.
- г) последњи слог не може бити наглашен.

У српском језику неке речи исте су по свом гласовном склопу, разликују се само по акценту, нпр.: град (насељено место) : град (врста падавине), купити (добити новац) : купити (скупљати), радио (радни глаголски придев од глагола радити) : радио (врста уређаја).

И ненаглашени слогови у српском језику могу бити кратки и дуги, тј. разликујемо поста акценатску дужину слогова, те дуги ненаглашени слогови могу стајати само после наглашених: *девојака, морнар, јабука, радим* итд.

И у српском језику постоје ненаглашене речи, тј. проклитике и енклитике. Неке речи се разликују само по томе да ли су наглашене или ненаглашене: Отишао је *пут*

реке (предлог, проклитика) – Ка реци је водио *пут* (именица). Мачка је *под* столом (предлог, проклитика) – Мачка је скочила на *под* (именица).

3. МОРФОЛОГИЈА

Врсте речи, именске речи, глаголи, непроменљиве врсте речи

1. О ВРСТАМА РЕЧИ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

У српском језику речи делимо на 10 врста у зависности од њиховог значења, функције у реченици и облика. То су следеће врсте речи:

1. именице	6. глаголи
2. придеви	7. предлози
3. заменице	8. везници
4. прилози	9. речце
5. бројеви	10. узвици

Неке од ових врста речи приликом употребе у реченици мењају свој облик и то су променљиве речи, док друге остају увек исте и то су непроменљиве врсте речи. Следећа табела приказује које су променљиве, а које не.

Променљиве речи	Непроменљиве речи
Именице	Прилози (осим оних који имају компарацију) Неки бројеви Предлози Везници Речце Узвици
Придеви	
Заменице	
Неки бројеви	
Глаголи	

У српском језику постоје три врсте промене речи:

а) деклинација - промена именица, придева, заменица и неких бројева по падежима у једнини и множини. Све врсте речи које имају деклинацију називају се иманичке речи.

б) конјугација - промена глагола

в) компарација или поређење - по којој се мењају придеви и неки прилози.

Промена се врши тако што се на граматичку основу речи дода наставак за облик речи. Код именских речи основа се добија тако што се од облика генитива једнине одбије наставак за облик, нпр. Н. јед. *дечак*, Г. јед. *дечак-а*, основа - *дечак-*, Н. јед. *бео*, Г. јед. *бел-ог*, основа - *бел-*.

Глаголи имају две граматичке основе: *инфинитивну* (или аористну) и *презентску*.

1) *Инфинитивна* (аористна) основа добија се на следећи начин:

а) код глагола чији се инфинитив завршава на -ти испред којег је самогласник, одбије се так инфинитивни наставак И добије се инфинитивна основа, нпр. ради-ти, пева-ти, слуша-ти итд.

б) код глагола чији се инфинитив завршава на -ћи или -сти, одбије се наставак -ох у 1. лицу једнине аориста, нпр. додј-ох, надј-ох, пек-ох, сед-ох.

2) *Презентска* основа добија се тако што се од облика 1. лица множине презента одбије наставак -мо, нпр: чит-амо, пиш-емо, слуш-амо, додј-емо, мож-емо. Фус-презентска основа некад је једнака инфинитивној, нпр. код глагола читати, али некад се разликује.

2. ИМЕНСКЕ РЕЧИ

2.1. ИМЕНИЦЕ

Именице су променљиве врсте речи које имају своје обличке категорије, а то су падеж и број. Дакле, именице се у српском језику мењају по падежима у оба броја - једнини и множини. Именице имају јоши категорију рода: мушки, женски и средњи. У српском језику има седам падежа: номинатив, генитив, датив, акузатив, вокатив, инструментал, локатив. Промена по падежима се врши тако што се на граматичку основу именице додају падежни наставци.¹⁴

Именице мушког рода мењају се на следеће начине:

¹⁴ Падежни наставак је носилац више информација, из њега можемо у већини случајева закључити род, број, функцију именице. Српски језик спада у флективне језике.

	Једнина		Множина	
Н	<i>дечак</i>	<i>брод</i>	<i>дечаџ-и</i>	<i>брод-ов-и</i>
Г	<i>дечак-а</i>	<i>брод-а</i>	<i>дечак-а</i>	<i>брод-ов-а</i>
Д	<i>дечак-у</i>	<i>брод-у</i>	<i>дечаџ-ита</i>	<i>брод-ов-има</i>
А	<i>дечак-а</i>	<i>брод</i>	<i>дечак-е</i>	<i>брод-ов-е</i>
В	<i>дечач-е</i>	<i>брод-е</i>	<i>дечаџ-и</i>	<i>брод-ов-и</i>
И	<i>дечак-ом</i>	<i>брод-ом</i>	<i>дечаџ-има</i>	<i>брод-ов-има</i>
Л	<i>дечак-у</i>	<i>брод-у</i>	<i>дечаџ-има</i>	<i>брод-ов-има</i>

Именице мушког рода које означавају жива бића имају у једнини облик акузатива једнак облику генитива, а оне именице мушког рода које означавају предмете имају у једнини облик акузатива једнак облику номинатива. Већина једносложних именица мушког рода испред наставка у множини имају суфикс *-ов-* или *-ев-*.¹⁵

Именице средњег рода могу се мењати на следеће начине:

	Једнина			Множина		
Н	<i>сел-о</i>	<i>име</i>	<i>дугме</i>	<i>сел-а</i>	<i>имен-а</i>	<i>дугмет-а</i>
Г	<i>сел-а</i>	<i>имен-а</i>	<i>дугмет-а</i>	<i>сел-а</i>	<i>имен-а</i>	<i>дугмет-а</i>
Д	<i>сел-у</i>	<i>имен-у</i>	<i>дугмет-у</i>	<i>сел-има</i>	<i>имен-има</i>	<i>дугмет-има</i>
А	<i>сел-о</i>	<i>име</i>	<i>дугме</i>	<i>сел-а</i>	<i>имен-а</i>	<i>дугмет-а</i>

¹⁵ Ако се граматичка основа завршава на тврд консонант, суфикс ће бити *-ов-*, а ако се граматичка основа завршава на мек консонант, суфикс ће бити *-ев-*.

В	<i>сел-о</i>	<i>име</i>	<i>дугме</i>	<i>сел-а</i>	<i>имен-а</i>	<i>дугмет-а</i>
И	<i>сел-ом</i>	<i>имен-ом</i>	<i>дугмет-ом</i>	<i>сел-има</i>	<i>имен-има</i>	<i>дугме-има</i>
Л	<i>сел-у</i>	<i>имен-у</i>	<i>дугмет-у</i>	<i>сел-има</i>	<i>имен-има</i>	<i>дугмет-има</i>

Видимо да се именице средњег рода мењају врло слично именицама мушког рода, али у једнини и множини имају једнаке облике номинатива, акузатива и вокатива, а у тим падежима множине наставак *-а*. Неке именице средњег рода имају проширену основу сугласницима *-н-*, *-т-*.¹⁶

Именице женског рода имају две промене:

	Једнина	Множина	Једнина	Множина
Н	<i>девојк-а</i>	<i>девојк-е</i>	<i>ствар</i>	<i>ствар-и</i>
Г	<i>девојк-е</i>	<i>девојак-а</i>	<i>ствар-и</i>	<i>ствар-и</i>
Д	<i>девојц-и</i>	<i>девојк-ама</i>	<i>ствар-и</i>	<i>ствар-има</i>
А	<i>девојк-у</i>	<i>девојк-е</i>	<i>ствар</i>	<i>ствар-и</i>
В	<i>девојк-о</i>	<i>девојк-е</i>	<i>ствар</i>	<i>ствар-и</i>
И	<i>девојк-ом</i>	<i>девојк-ама</i>	<i>ствар-ју, ствар-и</i>	<i>ствар-има</i>
Л	<i>девојц-и</i>	<i>девојк-ама</i>	<i>ствар-и</i>	<i>ствар-има</i>

Именице женског рода се у већини случајева завршавају самогласником *-а*, док се неке именице, које већином означавају апстрактне именице, завршавају на консонант.

2.2. ПРИДЕВИ

¹⁶ ово је заоставштина промене именица из старословенског језика *-н-* и *-т-* основе.

Придеви су променљива врста речи која има обличке категорије род, број, падеж, вид и степен поредјења. Он може стајати у облицима мушког, женског и средњег рода, у једнини или множини, у једном од седам падежа, у неодређеном или одређеном виду, у позитиву, компаративу или суперлативу. Род, број и падеж придева зависи од именице, тј. он са именицом конгруира. Уобичајена деклинација придева је представљена следећом табелом:

		Мушки род	Средњи род	Женски род
Једнина	Н	<i>велик, велик-и</i>	<i>велик-о</i>	<i>велик-а</i>
	Г	<i>велик-ог(а)</i>	<i>велик-ог(а)</i>	<i>велик-е</i>
	Д	<i>велик-ом(е)</i>	<i>велик-ом(е)</i>	<i>велик-ој</i>
	А	<i>Н=А</i>	<i>велик-о</i>	<i>велик-у</i>
	В	<i>велик-и</i>	<i>велик-о</i>	<i>велика-а</i>
	И	<i>велики-им</i>	<i>велик-им</i>	<i>велик-ом</i>
	Л	<i>велик-ом(е)</i>	<i>велик-ом(е)</i>	<i>велик-ој</i>
Множина	Н	<i>велик-и</i>	<i>велик-а</i>	<i>велик-е</i>
	Г		<i>велик-их</i>	
	Д,И,Л		<i>велик-им</i>	
	А	<i>велик-е</i>	<i>велик-а</i>	<i>велик-е</i>
	В	<i>велик-е</i>	<i>велик-а</i>	<i>велик-е</i>

Што се тиче *придевског вида*, наставак *неодређеног* и *одрђеног* придева је различит само у номинативу једнине мушког рода, у осталим падежима се облици

неодређеног вида ретко јављају, док се у средњем и женском роду они разликују само у акценту. Неки придеви имају само одређени, а неки само неодређени вид.

Поређење (компарација) придева разликује три степена, *позитив*, *компаратив* и *суперлатив*. *Компаратив* придева у српском језику се гради на следеће начине:

а) на граматичку основу придева додају се наставци *-иј(и) / -иј(а) / -иј(е)*: *стар - стар-ији*, *занимљив - занимљив-ији*, *задовољан - задовољн-ији* итд.

б) У неким случајевима испред наставака за род (*-и*, *-а*, *-е*) нема наставака, али је претходни сугласник јотован: *млад - младји*, *дуг - дужи*, *груб - грубљи* итд.¹⁷

в) Придеви *леп*, *лак* и *мек* добијају наставак *-и(и)*: *лепши*, *лакши*, *мекши*.

Неколико придева има неправилну компарацију, тј. *суплетивне облике*: *добар - бољи*, *зао - гори*, *мали - мањи*, *велик - већи*.

Суперлатив се гради тако што се облику компаратива дода префикс *нај-*: *најстарији*, *најмладји*, *најлакши*, *најлепши*, *најбољи* итд.

Компарацију имају само описни придеви. Ако описни придев означава неку особину која се не може поредити, тј. нема компарацију, нпр. *мртав*, *жив*, *бос* и сл.¹⁸

2.3. ЗАМЕНИЦЕ

Заменице се у српском језику деле на *именичке* и *придевске*. *Именичке* заменице се даље деле на *личне* и *неличне*, а *придевске* на *присвојне* и *показне*.

2.3.1. Именичке заменице

Ове заменице се у реченици понашају као именице, тј. најчешће су у функцији субјекта и објекта. Деле се на *личне* и *неличне*.

а) *Личне* заменице разликују лице (постоје за 1, 2. и 3. лице) и број (могу бити у једнини и множини).

Поред тога постоји и лична заменица за свако лице, тзв. повратна заменица *себе/се*.

	Личне заменице	
	Једнина	Множина
за 1. лице	<i>ја</i>	<i>ми</i>

¹⁷ Придеви *кратак*, *висок*, *далек* и сл. Граде компаратив од окрњене основе: *краћи*, *виши*, *даљи* итд.

¹⁸ Али, ако такви придеви промене значење, имају компарацију, нпр. *То дете је живље од осталих*, где придев *живљи* означава "живахан".

за 2. лице	<i>ти</i>	<i>ви</i>
за 3. лице	<i>он, она, оно</i>	<i>они, оне, она</i>
за свако лице	<i>себе/се</i>	

Личне заменице могу бити у наглашеном (тзв. дужи облик) и ненаглашеном облику. Наглашени се употребљавају кад је заменицу потребно посебно нагласити или кад је на почетку реченице. Ненаглашене се понашају као енклитике. У следећој табели је приказана деклинација наглашених (означене масним словима) и ненаглашених заменица.

Једнина						
Н	<i>ја</i>	<i>ти</i>		<i>он</i>	<i>оно</i>	<i>она</i>
Г	мене, ме	тебе, те	себе, се	њег <i>а, га</i>	њег <i>а, га</i>	ње, је
Д	мени, ми	теби, ти	себи	њему, му	њему, му	њој, јој
А	мене, ме	тебе, те	себе, се	њег <i>а, га, њ</i>	њег <i>а, га</i>	њу, ју, је
В	-	<i>ти</i>	-	-	-	-
И	мно <i>м /мно</i> ме	тобом	собом	њим/ њим <i>е</i>	њим /њим <i>е</i>	њом /њом <i>е</i>
Л	мени	теби	себи	њему	њему	њој
Множина						
Н	<i>ми</i>	<i>ви</i>	<i>они</i>	<i>оне</i>	<i>она</i>	
Г	нас, нас	вас, вас	њих, их			
Д	нама, нам	вама, вам	њима, им			
А	нас, нас	вас, вас	њих, их			
В	-	-	-			
И	нама	вама	њима			
Л	нама	вама	њима			

Личне заменице 1. и 2. Лица имају посебну промену, док заменица 3. лица, која има облике за сва три рода има облике већине придевских заменица. Лична заменица себе, се се одликује одсуством номинатива, јер се употребљава са службом субјекта у реченици. Исти облик се употребљава и за једнину и за множину, нпр. *Он је радио за себе* и *Они су радили за себе*.

б) Неличне заменице

У неличне заменице спадају *упитна* заменица за лица и ствари *Ко? Шта?* и *односне* заменице сложене са *Ко? Шта?*¹⁹

Ове заменице се мењају као *придевске заменице* (в.даље).

2.3.2. Придевске заменице

У реченици се ове заменице понашају као придеви: имају функције атрибута или именског дела предиката. Слажу се, као и придеви, са именицом у роду, броју и падежу. Деле се на *присвојне* и *показне*.

а) *Присвојне* (посесивне) заменице су сличне личним по томе што разликују лица. Оне означавају припадност говорнику (1. лице), саговорнику (2.лице) или лицу које не учествује у комуникацији (3.лице).²⁰

Присвојним заменицама одговара *упитна* заменица *Чији?*. Ова заменица може бити употребљена и односно, а од ње се граде неодређена, одрична, општа и др.

	присвојне	упитно-односна	неодређена	одрична	опште и др.
за 1. лице	<i>мој</i>	<i>чији</i>	<i>нечији</i>	<i>ничији</i>	<i>свачији,</i>
за 2. лице	<i>твој</i>				<i>ичији, ма</i>
за 3. лице	<i>његов,</i> <i>њихов, њен/ њезин</i>				<i>чији, било</i> <i>чији, који</i> <i>год</i>
за свако лице	<i>свој</i>				

б) *Показне* (демонстративне) заменице упућују на то јоји појам је у питању, какав је он или колики је. Њима одговарају упитне заменице, нпр. *Који?*, а оне могу бити употребљене као односне заменице. Од упитно-односних заменица граде се неодрезане, одричне, опште и друге заменице.

¹⁹ Могу бити *неодређене* – са префиксом *не-* (*неко, нешто*), *одричне* – са префиксом *ни-* (*нико, ништа*) и *опште* (*свако, ма ко, било ко*)

²⁰ Присвојна заменица за свако лице означава припадност појму који је означен субјектом: *Марко има своје обавезе, Ми имамо своје обавезе, Свако има своје обавезе.*

показне	упитно-односне	неодређене	одричне	опште и др.
<i>овај, тај, онај</i>	<i>који</i>	<i>неки</i>	<i>ниједан</i>	<i>сваки, сви, икоји, ма који, било који, који год</i>
<i>овакав, такав, онакав</i>	<i>какав</i>	<i>некакав</i>	<i>никакав</i>	<i>свакакав, икакав, ма какав, било какав, какав год</i>
<i>оволики, толики, онолики</i>	<i>колики</i>	<i>неколики</i>	<i>николики</i>	<i>сваколики, иколики, ма колики, било колики, колики год</i>

Придевске заменице имају двојаку промену – придевску и заменичку. Придевску промену имају заменице: *сваки, неки, такви, онакви, оволики* и сл.

По заменичкој промени мењају се: *овај, тај, онај, сав, сва, све* и сл.

Разлика између ове две промене је у томе што је у придевској промени вокал у наставку генитива и датива једнине дуг (*свакога, свакоме*), док је у заменичкој тај вокал кратак (*овога, овоме*).

И по придевској и по заменичкој промени мењају се заменице: *мој, твој, наш, ваш, који, чији, ничији* итд.²¹

2.4. ПРИЛОЗИ

Прилози су речи које одрежују глаголску радњу по њеном месту, времену, начину, количини и узроку. Деле се на:

а) прилози за *место*: *доле, горе, напред, позади, лево, десно, далеко* итд.

б) прилози за *време*: *данас, јуче, сутра, ујутро, увече, лети, зими, летос, зимус, јутрос, синоћ, дању, ноћу* итд.

²¹ Више о промени заменица види у Станојчић, Поповић 2004, стр. 97

в) прилози за *начин*: *брзо, споро, лепо, одлично, људски, кришом, узгред, нехотице, јуначки* итд.

г) прилози за *количину*: *мало, много, довољно, доста, сасвим, потпуно, сувише, одвећ* итд.

Прилози су у начелу непроменљиве речи, али неки имају *компарацију*. Такви су најчешће прилози за *начин*: (*Јелена лепо пева, али Марија пева лепше*) или неки прилози за *количину* (*Павле мало греши, а Јован греши мање*) или прилози за *место* (*Милан живи близу, али Јован станује ближе*).

2.5. БРОЈЕВИ

То су несамосталне, одредбене рели које стоје уз именицу и означавају колико има онога што значи именица или у којем се реду међу другим појмовима налази тај појам. Бројеви се деле на основне, редне и збирне.

2.5.1. Основни (прости, главни, кардинални) бројеви

Број *један* се понаша као придев, јер конгруира са именицом у роду, броју и падежу: *Доћи ћу са једним другом*. Мења се по придевској промени.

Бројеви *два* и *три* могу да се деклинирају и то на следећи начин (број *четири* се практично никад не делинира у савременом језику):

	Мушки и средњи род	Женски род	М., ж., средњи род
Н, А, В	два	две	три
Г	двају	двеју	трију
Д, И, Л	двама	двема	трима

Ови бројеви деклинирају се обично само кад испред броја не стоји предлог нпр: *Дао сам то **двема** другарицама : Позајмио сам то од **две** другарице* и сл.

Бројеви *стотина, хиљада, милион* могу да се деклинирају, јер су именице, али се чешће употребљавају у облику *стотину, хиљаду* и не мењају се: *Дошли су с **хиљаду** војника*.

Остали бројеви су непроменљиви: *Доћи ћу с **пет** другова*.

Именица после броја *један* стоји у номинативу једнине, после бројева *два, три, четири* стоји у номинативу множине, док после бројева *пет* и више (као и после *стотину, хиљаду*) су у генитиву множине.

2.5.2. Збирни бројеви

Ови бројеви се употребљавају када значе *скуп особа мушког и женског пола* и уз *бројиве збирне именице* којима се означавају бића: *десеторо деце, троје браће, двоје телаци* и сл.

Најмањи број од које се образују јесте два, а највећи деведесет девет. После збирног броја именица стоји у генитиву једнине (ако је збирна) или множине (ако је заједничка).

Збирни бројеви се ретко деклинирају – обично се употребљавају као непроменљиви.

2.5.3. Редни бројеви

Означавају у ком се реду налази појам означен именицом уз коју стоје. То су, нпр.: *први (разред), други (дан), трећа (година)...десети...стоти...сто први...хиљадити* итд.

Ови бројеви имају облике за сва три граматичка рода и за оба граматичка броја и мењају се по придевској промени.

Слажу се са именицом у роду, броју и падежу, тј. понашају се као придеви: *То ми је друг из првог разреда; Он је сад на трећој години студија* и сл.

3. ГЛАГОЛИ

Глаголи су несамосталне променљиве речи које означавају радњу (*читати, одлазити, доћи*), стање (*жутети, опадати, венути*) или збивање (*наоблачити се, грмети, севати*).

3.1. Врсте глагола

Према свом значењу и служби у реченици, глаголи се деле на две врсте:

I. *Личне* (персоналне) – то су глаголи који означавају радњу која има свог вршиоца, односно стање које има свог носиоца. Ови глаголи се деле у три врсте:

1. *Прелазни* (транзитивни) глаголи – радња се врши на неком трпиоцу (бићу или предмету); то су нпр. *зидати (кућу), читати (књигу), писати (писмо), гледати (филм), носити (торбу)* итд. Трпилац радње се исказује правим објектом.²²

²² Прави објекат је именица, именичка синтагма или именичка заменица у акузативу без предлога или у деоном генитиву.

2. *Непрелазни* (интранзитивни) глаголи – радња има само вршиоца, не и трпиоца и они означавају разна стања, нпр.: *ићи, трчати, седети, лежати, пасти, плакати* итд. Овакви глаголи не могу имати прави објекат. Али, неки од њих могу имати неправи објекат²³: *зависити (од некога), сумњати (у некога), почети (с нечим), владати (неким), учествовати (у нечем)* и сл.
3. *Повратни* (рефлексивни) глаголи – они који се појављују са обавезном речцом *се*. Деле се на 3. врсте: а) *прави повратни глаголи*, код којих је вршилац радње истовремено и њен трпилац, он радњу врши сам на себи (*чешљати се, купати се*); б) *узајамно-повратни*, који означавају радње које врше најмање два вршиоца један на другом (*тући се, рвати се, спријатељити се*); в) *неправи повратни глаголи*, који су прави повратни глаголи и не спадају у прве две групе (*белети се, надати се, чудити се*).

II. *Безлични* (импероснални) глаголи означавају радњу која нема вршиоца, обично су то нека дешавања у природи (*севати, грмети, дувати, свитати, смркавати се* итд.). Реченице са тим глаголима немају сугјекта и називају се *безличне* (имперсоналне) *реченице* (*Свиће, Дува, Грми и сева и пада снег цео дан* и сл.).

3.2. Глаголски вид

Глаголи у српском језику међусобно се разликују по виду, који може бити свршен и несвршен. Глаголи различитог вида представљају радњу на другачији начин. Несвршени глаголи представљају радњу у њеном трајању (читати, писати, говорити, имати, сумњати, седати, ходати, куцати итд.). Свршени глаголи представљају радњу као целину или само један тренутак у оквиру целе радње (прочитати, записати, написати, уписати, приписати, проговорити, изговорити, наговорити, уговорити итд.).²⁴

3.3. Обличке категорије глагола

Глаголи су променљиве речи и њихова промена се назива конгруенција. Глаголи имају следеће обличке категорије: 1) *глаголски облик*, 2) *лице*, 3) *број*, 4) *род*, 5) *стање*, б) *потврдност/одричност*.

- 1) *Глаголски облици* могу бити: *лични* (финитни) и *нелични* (инфинитивни)

²³ Допуне које стоје уз непрелазне глаголе и нису у акузативу без предлога, већ у другим падежима и предлошко-падежним конструкцијама, па и у акузативу са предлогом.

²⁴ Више о глаголском виду Станојчић, Поповић 2004, стр. 104

а) *лични* (финитни) глаголски облици су они који разликују лица и деле се у две групе: *глаголска времена* (*презент, перфекат, аорист, плусквамперфекат* и сл.) и *глаголске начине* (модусе) (*императив, потенцијал, футур други*).

б) *нелични облици* су они који не разликују лица, тј. *инфинитив, глаголски прилози - садашњи и прошли* и *глаголски придеви - радни и трпни*.

Све глаголске облике можете наћи у следећој табели:

Глаголски облици		
Лични (финитни)		Нелични (инфинитни)
Глаголска времена	Глаголски начини	
<i>Презент</i>	<i>Императив</i>	<i>Инфинитив</i> <i>Глаголски прилози:</i> <i>садашњи</i> <i>прошли</i> <i>Глаголски придеви:</i> <i>радни</i> <i>трпни</i>
<i>Перфекат</i>	<i>Потенцијал</i>	
<i>Аорист</i>	<i>Футур други</i>	
<i>Плусквамперфекат</i>		
<i>Имперфекат</i>		
<i>Футур (први)</i>		

2) *лице* и 3) *број*: ако се налази у личном (финитном) облику, глагол може бити у *првом, другом и трећем* лицу – *једнине и множине* (*радим, радиш; радимо, радите*). Од неличних глаголских облика број разликују глаголски придеви.

4) *род*: глаголски придев (радни или трпни) разликује род: *мушки, женски* и *средњи* (*радио, радила, радило, рађено, рађена, рађен* итд.)

5) *стање*: сви глаголи имају облике *актива*, а прелазни глаголи имају облике *пасива*.

6) *потврдност/одричност*: глаголи могу стајати у потврдном или одричном облику (*радим:не радим, радити:не радити*).

3.4. Глаголски облици

Глаголски облици добијају се од двеју основа: *инфинитивне* (аорисне) и *презентске* (види 3.1.). Они се граде додавањем наставака на ове основе.

Глаголски облици могу да буду *прости* и *сложени*.

Прости глаголски облици су сви нелични глаголски облици, тј. *инфинитив*, *глаголски прилози* и *глаголски придеви*, а од личних *презент*, *императив*, *имперфекат* и *аорист*.

Сложени глаголски облици су они у чији састав улази помоћни глагол бити: *перфекат*, *плусквамперфекат*, *футур први*, *футур други* и *потенцијал*.

3.4.1. Прости глаголски облици

Прости глаголски облици се граде на следећи начин:

1) *Презент* – додавањем наставака на презентску основу

	Лице	<i>Писати</i>	<i>Певати</i>	<i>Радити</i>
Једнина	1.	<i>пише-м</i>	<i>пева-м</i>	<i>ради-м</i>
	2.	<i>пише-ш</i>	<i>пева-ш</i>	<i>ради-ш</i>
	3.	<i>пише</i>	<i>пева</i>	<i>ради</i>
Множина	1.	<i>пише-мо</i>	<i>пева-мо</i>	<i>ради-мо</i>
	2.	<i>пише-те</i>	<i>пева-те</i>	<i>ради-те</i>
	3.	<i>пиш-у</i>	<i>пева-ју</i>	<i>рад-е</i>

2) *Аорист* – гради се углавном од свршених глагола, тако што се на инфинитивну (аорисну) основу додају наставци за облик:

	Лице	<i>рећи</i>	<i>видети</i>
Једнина	1.	<i>рек-ох</i>	<i>виде-х</i>
	2.	<i>реч-е</i>	<i>виде</i>
	3.	<i>реч-е</i>	<i>виде</i>
Множина	1.	<i>рек-осмо</i>	<i>виде-смо</i>
	2.	<i>рек-осте</i>	<i>виде-сте</i>
	3.	<i>рек-оше</i>	<i>виде-ше</i>

- 3) Имперфекат – гради се само од несвршених глагола и то: а) од презентске основе, одбијањем њеног крајњег самогласника и додавањем наставака за облик једних или других из следеће табеле) – уз јотовање сугласника испред наставка код неких глагола; б) од инфинитивне основе, додавањем наставака за облик (само других из табеле):

	Лице	<i>Трести</i>	<i>носити</i>	<i>певати</i>
Једнина	1.	<i>трес-ијах /трес-ах</i>	<i>нош-ах</i>	<i>пев-ах</i>
	2.	<i>трес-ијаше /трес-аше</i>	<i>нош-аше</i>	<i>пев-аше</i>
	3.	<i>трес-ијаше /трес-аше</i>	<i>нош-аше</i>	<i>пев-аше</i>
Множина	1.	<i>трес-ијасмо /трес-асмо</i>	<i>нош-асмо</i>	<i>пев-асмо</i>
	2.	<i>трес-ијасте /трес-асте</i>	<i>нош-асте</i>	<i>пев-асте</i>
	3.	<i>трес-ијаху /трес-аху</i>	<i>нош-аху</i>	<i>пев-аху</i>

Перфекат глагола *ићи* гласи *иђах, иђаше* итд.

- 4) *Императив* се гради од 3. лица множине презента, одбацивањем наставака за то лице и додавањем наставака за облик:

	Лице	<i>Писати</i>	<i>Певати</i>
Једнина	1.	-	-
	2.	<i>пиш-и</i>	<i>пева-ј</i>
	3.	<i>нека пише</i> ²⁵	<i>нека пева</i>
Множина	1.	<i>пиш-имо</i>	<i>пева-мо</i>
	2.	<i>пиш-ите</i>	<i>пева-те</i>
	3.	<i>нека пишу</i>	<i>нека певају</i>

- 5) *Глаголски прилог садашњи* – гради се када се на облик 3. лица множине презента дода наставка –*ћи*: *пишући, певајући, радећи*. Овај глаголски облик гради се само од несвршених глагола.
- 6) *Глаголски прилог прошли* – гради се само од свршених глагола, тако што се на инфинитивну (аорисну) основу дода наставак –*вши*: *видевши, урадивши*

²⁵ За треће лице једнине и множине употребљава се конструкција која се састоји од заповедне речце *нека* и 3. лица једнине, односно множине презента.

итд. Код неких глагола испред наставака стоји *-а-*, нпр. *могавши, отресавши* итд. Од глагола *доћи, отићи* и сл. глаголски прилог прошли гласи *дошавши, отишавши* итд.

- 7) *Радни глаголски придев* – гради се од инфинитивне (аорисне) основе додавањем наставака:

	Једнина	Множина
Мушки род	<i>-о</i>	<i>-ли</i>
Женски род	<i>-ла</i>	<i>-ле</i>
Средњи род	<i>-ло</i>	<i>-ла</i>

Нпр. *радио, радила, радило, радили, радиле, радила; превао, певала, певало, певали, певале, певала*. Код неких глагола испред наставака за мушки род у једнини *-о* стоји непостојано *-а*: *ићи-ишао, моћи-могао, пећи-пекао*.

Радни глаголски придев служи за грађење *перфекта, плусквамперфекта, потенцијала и футура другог*.

- 8) *Трпни глаголски придев* – гради се а) од презентске основе додавањем наставака *-ен-* (уз јотовање претходног сугласника код неких глагола); б) од инфинитивне основе додавањем наставака *-н-* или *-т-*.

	<i>Носити</i>	<i>Писати</i>	<i>Продати</i>
Једнина	<i>нош-ен, -ена, -ено</i>	<i>писа-н, -на, -но</i>	<i>прода-т, -та, -то</i>
Множина	<i>нош-ени, -ене, -ена</i>	<i>писа-ни, -не, -на</i>	<i>прода-ти, -те, -та</i>

Трпни глаголски придев служи за грађење облика пасива.

3.4.2. Промена помоћних глагола

Помоћу помоћних глагола граде се сложени глаголски облици, тј. перфекат, плусквамперфекат, футур први, футур други и потенцијал. Помоћни глаголи су *јесам, бити, хтети*.

1. Помоћни глагол *јесам* има само облике презента:

	лице	Потврдни облик		Одрични облик
		Наглашени облици	Ненаглашени облици	
Једнина	1.	<i>јесам</i>	<i>сам</i>	<i>нисам</i>
	2.	<i>јеси</i>	<i>си</i>	<i>ниси</i>

	3.	<i>јесте</i>	<i>је</i>	<i>није</i>
Множина	1.	<i>јесмо</i>	<i>смо</i>	<i>нисмо</i>
	2.	<i>јесте</i>	<i>сте</i>	<i>нисте</i>
	3.	<i>јесу</i>	<i>су</i>	<i>нису</i>

2. Помоћни глагол *бити* има све облике осим трпног глаголског придева

	Лице	Презент	Императив	Аорист	Имперфекат
Једнина	1.	<i>будем</i>	-	<i>бих</i>	<i>бејах / бех</i>
	2.	<i>будеш</i>	<i>буди</i>	<i>би</i>	<i>бејаше / беше</i>
	3.	<i>буде</i>	<i>(нека буде)</i>	<i>би</i>	<i>бејаше / беше</i>
Множина	1.	<i>будемо</i>	<i>будимо</i>	<i>бисмо</i>	<i>бејасмо / бесмо</i>
	2.	<i>будете</i>	<i>будите</i>	<i>бисте</i>	<i>бејасте / бесте</i>
	3.	<i>буду</i>	<i>(нека буду)</i>	<i>бише</i>	<i>бејаху / беху</i>

Глаголски прилог садашњи – *будући*, глаголски прилог прошли – *бивши*. Они могу постати и прави придеви (*будући муж, бивша жена*). Радни глаголски придев гласи *био, била, било, били, биле, била*.

3. Помоћни глагол *хтети* има такође све облике осим трпног глаголског придева, а најважнији су приказани у табели:

	лице	Презент			императив	аорист
		Потврдни облик		одрични облик		
		Наглашене облици	Ненаглашени облици			
Једнина	1.	<i>хоћу</i>	<i>ћу</i>	<i>нећу</i>		<i>хтедох</i>
	2.	<i>хоћеш</i>	<i>ћеш</i>	<i>нећеш</i>	<i>хтедни</i>	<i>хтеде</i>
	3.	<i>хоће</i>	<i>ће</i>	<i>неће</i>	<i>(нека хоће)</i>	<i>хтеде</i>
Множина	1.	<i>хоћемо</i>	<i>ћемо</i>	<i>нећемо</i>	<i>хтедиммо</i>	<i>хтедосмо</i>
	2.	<i>хоћете</i>	<i>ћете</i>	<i>нећете</i>	<i>хтедните</i>	<i>хтедосте</i>
	3.	<i>хоће</i>	<i>ће</i>	<i>неће</i>	<i>(нека хтедну)</i>	<i>хтедоше</i>

Глаголски прилог садашњи је *хотећи* (одрични облик *нехотећи*), а глаголски прилог прошли је *хтевиши*. Радни глаголски придев је *хтео, хтела, хтело, хтели, хтеле, хтела*.

3.4.3. Сложени глаголски облици

3.4.3.1. Перфекат

Перфекат се гради од презента помоћног глагола *јесам* и радног глаголског придева глагола који се не мења. У потврдном облику се обично употребљавају ненаглашени облици помоћног глагола *јесам*, испред којих мора стајати нека реч која има свој акценат, нпр. *Ја сам радио, Јуче сам радио, Радио сам* и сл.

Лице	Једнина	Множина
1.	<i>радио / радила сам</i>	<i>радили / радиле смо</i>
2.	<i>радио / радила си</i>	<i>радили / радиле сте</i>
3.	<i>радио / радила си / радило је</i>	<i>радили / радиле / радила су</i>

Одрични облик се гради помоћу глагола *јесам* у одричном облику: *Нисам радио / радила, Ниси радио / радила* итд.

Из облика перфекта моће се изоставити помоћни глагол, чиме се добија *крњи перфекат* – *Шта је то треснуло? – Пала књига са полице*.

3.4.3.2. Плусквамперфекат

Овај глаголски облик се гради на два начина:

а) од облика перфекта помоћног глагола бити и радног глаголског придева глагола који се мења:

Једнина	1.	<i>био сам радио / била сам радила</i>
	2.	<i>био си радио / била си радила</i>
	3.	<i>био је радио / била је радила / било је радило</i>
Множина	1.	<i>били смо радили / биле смо радиле</i>
	2.	<i>били сте радили / биле сте радиле</i>
	3.	<i>били су радили / биле су радиле / била су радила</i>

Одричан облик се гради помоћу одричног облика перфекта глагола бити: *Нисам био радио* итд.

б) од облика имперфекта помоћног глагола бити и радног глаголског придева глагола који се мења. Овај облик плусквамперфекта је у говору веома редак – јавља се углавном у књижевнoуметничком стилу:

Једнина	1.	<i>бејах / бех радио (радила)</i>
	2.	<i>бејаше / беше радио (радила)</i>
	3.	<i>бејаше / беше радио (радила, радило)</i>
Множина	1.	<i>бејасмо / бесмо радили (радиле)</i>
	2.	<i>бејасте / бесте радили (радиле)</i>
	3.	<i>бејаху / беху радили (радиле, радила)</i>

3.4.3.3. Футур први

Овај глаголски облик може бити прост и сложен.

а) *сложен* облик се гради од облика презента помоћног глагола хтети и инфинитива глагола који се мења. Овако се гради када испред глагола у футуру стоји нека реч која има свој акценат.

Лице	Једнина	Множина
1.	<i>ја ћу радити</i>	<i>ми ћемо радити</i>
2.	<i>ти ћеш радити</i>	<i>ви ћете радити</i>
3.	<i>он / она / оно ће радити</i>	<i>они / оне / она ће радити</i>

Одрични облик се гради помоћу глагола хтети у одричном облику: *Нећу радити*.

б) Футур може бити *прост* глаголски облик ако се инфинитивна основа завршава на *-ти* или *-сти*. Тада су ненеглашени облици помоћног глагола хтети додати на окрњени инфинитив глагола који се мења, при чему сугласник *t* испада оспред сугласника *ћ* (*радит + ћу > радићу*). Ако се инфинитивна основа завршава на *-сти*, догађа се једначење сугласника по месту творбе (*јест + ћу > јесту > јешу*).

Лице	<i>Радити</i>		<i>Јести</i>	
	Једнина	Множина	Једнина	Множина
1.	<i>радићу</i>	<i>радићемо</i>	<i>јешу</i>	<i>јешћемо</i>

2.	<i>радићеш</i>	<i>радићете</i>	<i>јешћеш</i>	<i>јешћете</i>
3.	<i>радиће</i>	<i>радиће</i>	<i>јешће</i>	<i>јешће</i>

Ако се инфинитивна основа завршава на *-ћи*, футур први може бити само сложен глаголски облик: *Ја ћу ићи* или *Ићи ћу*.

3.4.3.4. Потенцијал

Потенцијал се граи од облика помоћног глагола *бити*, који су, осим у 3. лицу множине, једнаки облицима аориста тог глагола (само су ненаглашени) и радног глаголског придева глагола који се мења:

Лице	Једнина	Множина
1.	<i>радио / радила бих</i>	<i>радили / радиле бисмо</i>
2.	<i>радио / радила би</i>	<i>радили / радиле бисте</i>
3.	<i>радио / радила / радило би</i>	<i>радили / радиле / радила би</i>

Одрични облици: *не бих радио* итд.

3.4.3.5. Футур други

Гради се од презента помоћног глагола *бити* и радног глаголског придева глагола који се мења:

Лице	Једнина	Множина
1.	<i>будем радио / радила</i>	<i>будемо радили / радиле</i>
2.	<i>будеш радио / радила</i>	<i>будете радили / радиле</i>
3.	<i>буде радио / радила / радило</i>	<i>буду радили / радиле / радила</i>

Одрични облик: *не будем радио* итд.

3.4.4. Облици пасива

Пасив (трпно стање) гради се на два начина:

1) Од трпног глаголског придева и облика помоћног глагола *бити* и, у случају перфекта пасива, помоћног глагола *јесам*:

Инфинитив	<i>бити (у)рађен</i>
Глаголски прилог садашњи	<i>будући (у)рађен</i>

Глаголски прилог прошли	<i>бивши (у)рађен</i>
Перфекат	<i>(у)рађен је</i>
Плусквамперфекат	<i>био је (у)рађен / бејаше (беше) био (у)рађен</i>
Аорист	<i>би урађен</i>
Имперфекат	<i>бејаше / беше рађен</i>
Футур први	<i>биће (у)рађен</i>
Футур други	<i>буде (у)рађен</i>
Императив	<i>буди (у)рађен</i>
Потенцијал	<i>био би (у)рађен</i>

2) Од глагола у активном облику и повратни речце се нпр.: *Тај филм се много гледа; Компјутерске игрице се играју по цео дан; Та песма се често слушала на радију прошле годне* и сл.

4. НЕПРОМЕНЉИВЕ ВРСТЕ РЕЧИ

У непроменљиве врсте речи спадају предлози, везници, речце и узвици.

4.1. Предлози

Предлози су непроменљиве врсте речи које означавају односе међу предметима и појавама. Они стоје испред именица (или именичких синтагми или именичких заменица), које се налазе у зависним падежима. Предлози имају различита значења од којих су су најважнија: **месно** (*на, испред, међу, дуж, близу, далеко, кроз*), **временско** (*преко, на, од, до, после, пре*), **узрочно** (*због, услед, од, из*), **циљно** (*ради*), значење **поређења** (*од*), **допусно** значење (*упркос*), разна **апстрактна** значења²⁶ (*о, на*).

4.2. Везници

То су непроменљиве врсте речи које повезују реченице и реченичне чланове. Феле се на две врсте: 1. *Напоредни везници*, који повезују оне реченице и реченичне чланове који су напоредни, тј. имају исту функцију. Према врсти напоредних односа које означавају деле се на: а) *саставне* (*и, ни, нити, па, те*); б) *раставне* (*или*); в) *супротне* (*а, али, него, но, већ*); 2. *Зависни везници* су они који стоје само испред зависних

²⁶ Ту предлози само указују на то да именица има функцију неправог објекта

реченица и одређују њихову врсту (*да, јер, пошто, иако, мада, кад, чим, док, ако, уколико*);

4.3. Речце

Оне имају различита значења и функције и деле се на: 1. **Потврдна речца** *да* и **одрична речца** *не*; 2. **Упитне** (*зар, ли, да ли*); 3. **Заповедна речца** (*нека*); 4. **Узвична речца** (*ала*); 5. **Супротне речце** (*међутим, пак*); 6. **Модалне речце** (*можда, сигурно, вероватно, нипошто*); 7. **Речце за истицање** (*управо, баш*); 8. **Показне** (*ево, ето, ено*); 9. **Повратна речца** (*се*);

4.4. Узвици

То су непроменљиве речи које су специфичне по томе што немају функцију унутар реченице, него сами имају вредност читаве реченице. Деле се на: 1. Оне који **изражавају осећања** (*Јао! Јој! Ух! Ах! Охо!*); 2. **Ономатопејски узвици** (*Трас! Дум! Фију! Крц! Вућ! Ти-ти-ти!*); 3. Они који служе **за дозивање** (*Еј! Ој!*); 4. **Заповедни узвици** (*Пст! Де! Хајде!*); 5. Узвици који служе **за дозивање и терање животиња** (*Мац! Пис! Шиц! Ђи! Иш!*)

Функцију узвика имају и **поздрави** (*Хао! Здраво! Збогом!*).

Литература:

КЛАЈН, И.: Граматика српског језика, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 2005.

КЛИКОВАЦ, Д.: Граматика српскога језика : за основну школу, Српска школска књига, Београд 2008.

СТАНОЈЧИЋ, Ж., ПОПОВИЋ, Љ.: Граматика српског језика : уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 2004.

СТЕВАНОВИЋ, М.: Граматика српског језика : за средње школе, Predrag & Nenad, Београд 2004.